دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
فصلنامه‌ی علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی

سال سیزدهم، شماره‌ی ۴۱
بهار ۱۳۹۲، صفحات ۵۶-۳۷

قدیر فیروزنیا[۱]
عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری[۲]

تحلیل تداوم کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی شهرستان قزوین

تاریخ دریافت مقاله:۸۹/۰۹/۰۱ تاریخ پذیرش مقاله:۹۰/۰۸/۰۵

چکیده

در طی ۵ دهه گذشته عوامل متعددی باعث شده که تعداد قابل توجهی از روستاهای کشور در معرض تخلیه‌ی جمعیتی قرار گیرند. با توجه به گستردگی پدیده تخلیه جمعیت روستایی، ضروری است تاثیر این پدیده بر استمرار کارکرد اقتصادی روستاها مشخص شود. در پژوهش حاضر که با روش توصیفی و تحلیلی انجام گرفته تلاش شده به تبعیت از اصول کلی جغرافیای کاربردی و برنامه‌ریزی روستایی، استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و راهکارهای مناسب برای ارتقای بهره‌برداری از توانمندی‌های این گروه از روستاها به دست آید . در این تحقیق فرضیه مورد آزمون عبارتند از:« با وجود تخلیه جمعیت روستایی کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه استمرار دارد».

با انجام این تحقیق که در ٥٤ روستای منتخب شهرستان قزوین و تکمیل سه نوع پرسشنامه؛ ٥٤ روستا، ١٦٠ خانوار ساکن و ١٠٤ خانوار مهاجر انجام پذیرفته مشخص شد؛با وجودی که روستاهای مورد مطالعه در معرض تخلیه جمعیتی قرار دارند، کارکرد اقتصادی آن‌ها همچنان ادامه دارد.

کلید واژه ها: روستای در معرض تخلیه جمعیتی، مهاجرت، استمرار، کارکرد اقتصادی، چرخه حیات و شهرستان قزوین.

۱- استادیار دانشگاه پیام نور
۲- دانشیار دانشگاه تربیت مدرس
E-mail: firoznia@yahoo.com

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

مقدمه

از آنجا که در جغرافیای روستایی روستا با تمام ابعاد ساختاری و کارکردی‌اش (سعیدی، ۱۵:۱۳۶۹) مورد مطالعه قرار می‌گیرد و در جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی که همان جغرافیای کاربردی در قلمرو روستا است «بر ارایه پاسخ‌های قطعی و ارزیابی و آینده‌نگری» تاکید می‌شود (شکویی، ۵۳:۱۳٦٤). در این مقاله به بررسی وضعیت استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی پرداخته شده است.

بررسی منابع آماری نشان می‌دهد که تعداد نسبتا قابل توجهی از روستاهای کشور در فرایند تخلیه جمعیتی قرار گرفته، و به مرور جمعیت خویش را از دست می‌دهند. به عنوان نمونه در فاصله سال ۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵، ٤۵ درصد از روستاها دارای رشد منفی بوده (در مقابل ۲۹ درصد دهه ۵۵ تا ٦۵ و٤۳ درصد دهه ٤۵ـ۵۵) و در همین دوره تعداد ۷٦۰۱ روستا (بانک اطلاعات فرهنگ ده‌های ایران) در معرض تخلیه جمعیتی شدید قرار گرفته و به‌طور کامل سکنه خود را از دست داده‌اند. (جدول شماره۱). در فاصله سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ تعداد روستاهای دارای نرخ رشد منفی کل کشور از٤۵ درصد به ۵۳ درصد افزایش یافته است. این رقم در سطح استان قزوین در دوره ۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵ برابر یا ۵۷ درصد بوده که در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ به ٦۱ درصد افزایش یافته است.

جدول شماره ۱- وضعیت رشد جمعیت در فاصله سال۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵ و ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵

دوره	استان /کشور	تعداد آبادیهای مشترک در دو دوره	دارای رشد مثبت		دارای رشد ثابت		دارای رشد منفی	
			تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۷۵-۸۵	قزوین	۹۱۵	۳٤۳	۳۷/۵	۱۰	۱/۰۹	۵٦۲	٦۱/٤
	کل کشور	۵۸۱۸٤	۲٦۳۹۰	٤۵/۳	٦۳۹	۱/۱	۳۱۱۷۵	۵۳/٦
٦۵_۷۵	قزوین	**۹۹۷**	٤۲۱	٤۲/۲	٦	۰/٦	۵۷۰	۵۷/۲
	کل کشور	**٦۵۱۰۷**	۳٤۸۱٦	۵۳/۵	۷۳۵	۱/۱	۲۹۵۵٦	٤۵/٤

مأخذ:فیروزنیا، ۱۳۸۵ ص ۱٦۵ و بانک اطلاعاتی فرهنگ دههای ایران. موسسه پژوهش‌ها و برنامه‌ریزی اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.

ملاحظه وضعیت روستاهای دارای نرخ رشد منفی (جدول شماره ۲) نشان می‌دهد که تعداد روستاهای دارای نرخ رشد منفی بیش از۵ درصد کل کشور از ۳۰ درصد دهه ۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵ به ۱۷ درصد در فاصله سال۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ کاهش یافته است. این وضعیت کاهش شدت نرخ رشد جمعیت در سطح استان قزوین نیز مشاهده می‌شود (جدول شماره ۲).

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

جدول شماره ۲- توزیع روستاهای دارای رشد منفی جمعیت بر اساس میزان رشد (۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵ و ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵)

دوره	استان /کشور	تا ۱ درصد		از ۱ تا ۲ درصد		از ۲ تا ۵ درصد		بیش از ۵ درصد	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۷۵_۸۵	قزوین	۸۳	۹/۱	۸۸	۹/٦	۲۰۱	۲۲	۱۹۰	۲۰/۸
	کل کشور	٦۰۹۹	۱۰/۵	۵٤۵۷	۹/٤	۹٦۲۸	۱٦/۵	۹۹۹۱	۱۷/۲
٦۵_۷۵	قزوین	۸۵	۱٤/۹	۹۹	۱۷/٤	۲۱۳	۳۷/٤	۱٦۷	۲۹/۳
	کل کشور	۵٦٤۹	۱۹/۱	٤۹۱۸	۱٦/٦	۹۲۱٦	۳۱/۲	۹۰۳۸	۳۰/٦

مأخذ:فیروزنیا، همان، ص ۱٦۵ و بانک اطلاعاتی فرهنگ دههای ایران. موسسه پژوهش‌ها و برنامه‌ریزی اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.

با وجود این که تعداد قابل توجهی از روستاها با نرخ رشد منفی جمعیت (در معرض تخلیه‌ی جمعیتی) قرار دارند، تاکنون آسیب شناسی تخلیه جمعیت روستایی مورد مطالعه علمی قرار نگرفته و مشخص نشده است که تخلیه چنین ظرفیت‌هایی چه تأثیری بر کارکرد اقتصادی روستاها و به تبع آن در سطح ملی بر جای می‌گذارد. به دیگر سخن اگر تخلیه جمعیت روستایی همراه با کاهش کارکرد اقتصادی و یا حذف آن باشد می‌توان گفت که تهدید بزرگی در روستاهای کشور در حال شکل‌گیری و حتی قابل تسری می‌باشد. زیرا اکثر روستاهایی که در این فرایند قرار گرفته‌اند عمدتاً روستاهای کم جمعیت هستند و از آنجا که بر اساس نتایج سرشماری عمومی سال ۱۳۷۵و ۱۳۸۵ به ترتیب ٤٦/٦ درصد و ٤۲/٦ درصد روستاهای کشور دارای جمعیتی کمتر از ۱۰۰ نفر بوده و سهم قابل توجهی از اراضی کشاورزی و باغ و قلمستان کشور در این گروه از روستاها قرار دارد[1] (بانک اطلاعات فرهنگ دهای ایران و موسسه توسعه روستایی ایران ۳٤:۱۳۸۱). بدیهی است که اگر تخلیه جمعیت روستایی همراه با رها شدن عوامل مهم تولیدی (آب و خاک) باشد، ضمن خارج شدن آن‌ها از چرخش تولید، پیامدهای بسیاری از جمله پایین آوردن ضریب امنیت غذایی، گسترش فقر و بیکاری، عدم تعادل فضایی و بالاخره بی‌توجهی به توسعه را بدنبال دارد.

با توجه به نکات فوق شایسته است که اثر تخلیه جمعیت بر استمرار کارکرد اقتصادی این گونه روستاها تبیین شده و شرایط استمرار و ارتقای کارکرد اقتصادی این روستاها فراهم شود و زمینه را برای ارتقای کیفیت زندگی سکنه باقی مانده آن دسته از روستاها که هنوز کاملاً خالی از سکنه نشده‌اند، را در چارچوب برنامه‌ریزی توسعه ناحیه‌ای فراهم نمود.

بدین‌ترتیب در پژوهش حاضر تلاش می‌شود به سؤال زیر پاسخ داده شود که «تخلیه جمعیت روستایی چه تأثیری بر استمرار کارکرد اقتصادی روستاها دارد؟».

در این مقاله روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی شهرستان قزوین به دلیل برخورداری از تعداد قابل توجه روستاهای در معرض تخلیه‌جمعیتی (۲۸۲ روستا که در فاصله سرشماری سال ۱۳٦۵تا ۱۳۷۵ از رشد منفی جمعیت برخوردار بودند[2] به‌ویژه این‌که در طی این مدت تعداد ۵۱ روستا نیز در معرض تخلیه جمعیتی بسیار شدید قرار

۱- ٤۱ درصد از زمین‌های زیر کشت آبی، ۵٦ درصد زمین‌های دیم و٤۲/۳ درصد باغ و قلمستان.

۲- در فاصله سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ تعداد روستاهای دارای نرخ رشد منفی به ۵۷۰ روستا افزایش یافته است

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

داشته‌اند) و برخورداری روستاهای شهرستان از تنوع جغرافیایی (وجود روستاهای کوهستانی، پای‌کوهی و دشتی) به عنوان منطقه مورد مطالعه انتخاب و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

بر اساس آنچه که بیان شد در این پژوهش با استفاده از داده‌های به دست آمده فرضیه زیر مورد آزمون قرار می‌گیرد:« با وجود تخلیه جمعیت روستایی کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه استمرار دارد». در این تحقیق به روستاهایی که در فاصله سرشماری ۱۳۷۵ ـ ۱۳٦۵ نرخ رشد واقعی آن‌ها منفی بوده و با کاهش مطلق جمعیت مواجه هستند، روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی گفته می‌شود. همچنین منظور از عبارت استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی ادامه فعالیت‌های اقتصادی این دسته از روستاها می‌باشد میزان کارکرد اقتصادی را نیز می‌توان به سه دسته خوب، متوسط و ضعیف طبقه‌بندی کرد. بدیهی است که نحوه‌ی استمرار کارکرد اقتصادی، کاهنده یا فزاینده و همراه با تغییر یا عدم تغییر نوع کارکرد اقتصادی مدنظر است.

مبانی نظری

بررسی نظریات توسعه و توسعه روستایی نشان می‌دهد که نظریه‌ای که به صورت مستقیم و کامل به این موضوع پرداخته باشد وجود ندارد، اما در لابلای نظریات موجود می‌توان نظریاتی را یافت که با استفاده از آن‌ها به تبیین بخشی از موضوع پرداخت. این نظریات را می‌توان در سه گروه مجزا به شرح زیر تقسیم بندی کرد:

گروه نخست

در این گروه نظریاتی جای گرفته‌اند که عمدتاً به نحوه‌ی شکل‌گیری پدیده و عوامل موثر بر پیدایش آن می‌پردازند.

۱- نظریه تحول جمعیتی ـ تئوری انتقال دموگرافیک ـ . (توانایان فرد، ۱۳٦۸:۱۰٦ـ۱۰٤). اکثر روستاهایی که امروزه در معرض تخلیه جمعیت قرار گرفته‌اند، به نوعی مراحل تحول جمعیتی را پشت‌سر گذاشته‌اند. به عبارت دیگر این دسته از روستاها نخست در معرض رشد نسبتاً ثابت قرار داشته و با سایر روستاها رقابت داشته‌اند. به مرور با تغییر شرایط اجتماعی و گسترش فناوری از رونق اقتصادی بیشتری برخوردار شده‌اند و در مرحله سوم بر اثر تحولات اجتماعی و اقتصادی و فناوری در رقابت با سایر سکونت‌گاه‌ها به ویژه شهرها امکان رقابت را از دست داده و به وضعیت امروزی (تخلیه جمعیتی) دچار شده‌اند.

۲- افول گرایی روستایی ـ دور باطل فقرـ (قره‌باغیان، ۱۳۷۳:٦٦ ـ٦۷).و (پسیون[1]، ۱۹۸۵ :۲٤۳). این نظریه می‌تواند در تبیین جمعیت گریزی روستاها که بخشی از موضوع مورد نظر این تحقیق است کمک نماید چرا که بنیان‌های سست اقتصادی روستاها را به عنوان عامل موثر در خروج جمعیت از روستاها می‌داند، که در یک دور تسلسلی ادامه می‌یابد

۳- چرخه‌ی حیات[2] ـ چرخه توسعه ـ روستاها، (تسلیمی، ۱۳۷۸ :۱۷٦). (بریاتون، کارول[3] و دیگران ۲۰۰۰:۲۷و۲۸). چرخه‌ی حیات می‌تواند فرایند تحول روستاها را به تصویر بکشد. بر این اساس روستاها در فرایند تحول خود در

1 - pacione
2 - Life Cycle
3 - Britton,carol

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

برهه‌ی از زمان ظهور یافته، رشد نموده، مدت‌های طولانی به حیات خود ادامه داده، در این فرایند بعضی از آن‌ها با ادغام با روستاهای دیگر و یا ادغام در درون شهرها و یا افزایش جمعیت دوره حیات جدیدی را به نام شهر شروع نموده‌اند و بعضی نیز همچنان به عنوان یک سکونت‌گاه روستایی ادامه حیات داده‌اند. گروه دیگری از روستاها با تغییر شرایط اقتصادی ـ اجتماعی جامعه و تحولات فناوری دوران افول را در پیش گرفته و به مرور با کاهش جمعیت مواجه (در معرض تخلیه جمعیت) می‌باشند. بعضی از روستاهای گروه اخیر با سپری نمودن دوران پیدایش، رشد، توسعه (اشباع) با افول مواجه شده و جمعیت خود را به طور کامل از دست داده‌اند. بر اساس چرخه حیات این امکان وجود دارد که این عده از روستاها به مرحله نابودی برسند و یا این که پس از گذراندن دوره افول، دوره جدیدی از حیات خود را به عنوان دهکده توریستی، مزرعه تولیدی، روستای موسمی و مکان تولیدی و غیره آغاز نمایند (فیروزنیا، و همکاران۱۳۸٦، ۱۱۵).

۱- نظریات مربوط به رابطه‌ی شهر و روستا (روبرت بی و همکاران ۱۳:۱۹۹۰)، (طاهرخانی، ۵:۱۳۸۰ و٦).

۲- نظریات مهاجرت (زنجانی، ۱۳۸۰ و لهسایی زاده، ۱۳٦۸) .

۳- نظریه وابستگی (مهندسان مشاورDHV هلند ۳۷:۱۳۷۱).

همان‌طور که بیان شد این دسته از نظریات، تبیین کننده مهاجرت روستاییان به شهر و به تعبیر دیگر شکل‌گیری روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی می‌باشند. در بین این گروه، نظریه چرخه حیات علاوه بر تبیین چگونگی شکل‌گیری، از توانایی لازم برای تبیین استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه نیز برخوردار می‌باشد.

گروه دوم

در این دسته نظریاتی جای گرفته‌اند که تخلیه جمعیت روستایی و تمرکز آن‌ها در نقاط شهری یکی از پیامدهای به‌کارگیری این گروه از نظریات می‌باشد. به عبارت دیگر شکل‌گیری روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی حاصل بکارگیری این دسته از نظریات در فرایند برنامه ریزی توسعه روستایی است.

۱-صرفه‌جویی مقیاس (اقتصاد مقیاس ـ تجمع) . (حسینی، ۷۸:۱۳۸۰) و (بدری ۳۸:۱۳۸۰ و۳۹).

۲- نظریه نوسازی (آلوین، ۱۳۸۰ :۳۱)، (ازکیا، ۳۸:۱۳٦۵ـ٤۰).

۳- نظریه پیوستگی (جرالد ، مایر ۱۳۲:۱۳٦۸) .

٤- نظریه قطب رشد (صرافی، ۱۱۰:۱۳۷۹).

رویکرد تجمیع روستاهای پراکنده (کلاک[1] ۱۹۸۳). (رضوانی، ۳٤۱:۱۳۷۵).

رویکرد اسکان مجدد (بانک توسعه آسیا، [2] ۲۰۰۰).

بکارگیری نظریات و الگوهای متفاوت توسعه در طی دوره‌های گذشته پیامدهای متعددی را در جامعه بر جای گذاشته است، به نظر می‌رسد که یکی از پیامدهای بکارگیری نظریات گروه دوم شکل‌گیری و تسریع پدیده ایجاد روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی باشد. در بین نظریات فوق، نظریه نوسازی به دلیل سابقه بکارگیری در عرصه

1 -P.J.Cloke
2 -Asian Development Bank

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

برنامه‌ریزی کشورهای در حال توسعه و نظریه قطب رشد بدلیل ماهیت تجمعی آن که منجر به تمرکز امکانات و خدمات در تعداد خاصی از شهرها و روستاها شده‌اند در پیدایش روستاهای در معرض تخلیه جمعیت بیش از بقیه نقش آفرین بوده‌اند.

گروه سوم

در این گروه نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی ارایه شده که هرچند به طور مستقیم مرتبط با موضوع مورد مطالعه نیست ولی قابلیت کاربرد برای برنامه‌ریزی بهره‌برداری از منابع روستاهای مورد بحث را دارند.

۱- کشاورزی ـ روستا ـ محور توسعه. جورگنسون[1] (کارل، ۱۵:۱۳۷۰).

۲- توسعه همه جانبه«میسرا» و «سالیما» (حامد مقدم، ۱۳۷۲:۷۱ـ۷۳).

۳- نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی. یورگن هابرماس[2] «جان فورستر» و «پتسی هیلی». (عسگری، ۱۳۷۷، ۲۹).

٤- نظریه مدیریت (هاگس، اوون.ای[3] ۱۹۹۸ص ۲۳). گامی، آلن[4] ۱۹۹۸ و (رضاییان، ۱۳۷۹، ٤۰).

۵- نظریه توسعه پایدار و توسعه پایدار روستایی گزارش برانت‌لند ۱۹۸۷ کنفرانس سران در ریو (ریودوژانیرو) در سال ۱۹۹۲ و دستور کار ۲۱ (گلدین وینترز، ۱۳۷۹:۲٤). و (موسسه توسعه‌روستایی ایران ۹:۱۳۸۱).

اگر بنا براین باشد که از ظرفیت‌های روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی استفاده شود، به نظر می‌رسد که نظریات گروه سوم این امکان را فراهم می‌نماید و حتی با تمسک به این گروه از نظریات می‌توان مانع شکل‌گیری روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی شد در بین این گروه از نظریات، می‌توان انتظار داشت که در صورت بکارگیری نظریه توسعه پایدار روستایی (با توجه به این که از جامعیت بیشتری برخوردار است) بستر مناسبی برای بهره برداری از توانمندی و قابلیت‌های تمامی نواحی از جمله روستاهای مورد بحث فراهم شود.

در نتیجه گیری از مبانی نظری می‌توان اذعان داشت که نظریات گروه اول تبیین کننده نحوه شکل گیری روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی می‌باشند. یکی از پیامدهای بکارگیری نظریات گروه دوم می‌توانند تبیین کننده شکل‌گیری و تسریع پدیده روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی باشد. نظریاتی که در گروه سوم ارایه شده از جمله نظریه‌ها و دیدگاه‌هایی هستند که، قابلیت کاربرد برای برنامه‌ریزی بهره‌برداری از منابع روستاهای مورد بحث و جلوگیری از در معرض تخلیه جمعیتی قرار گرفتن را دارند. در مجموع در بین نظریات مطروحه، نظریه چرخه حیات توانایی بیشتری برای تبیین ابعاد مختلف موضوع (شکل گیری، تغییر و استمرار کارکرد روستاهای در معرض تخلیه جمعیت) دارا می‌باشد و بقیه نظریات مطروحه هر یک می‌تواند بخشی از ابعاد موضوع مورد بحث را تبیین نماید.

بررسی ادبیات موضوع نشان می‌دهد که علی‌رغم تحقیقات زیادی در زمینه در مهاجرت از روستا به شهر انجام پذیرفته، ولی تحقیقات اندکی را می‌توان یافت که در آن‌ها وضعیت استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی روستاها مورد بررسی قرار گرفته باشد. به عنوان نمونه در تحقیقی تحت عنوان « کیفیت زندگی در

1 -Jorgenson
2 -Jurgen habermas
3 -Hughes, Owen E
4 -Gemmy Allen,

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

روستاهای کرواسی، ماندن یا ترک روستا» مشخص شد که یک پنجم جامعه مورد مطالعه تصمیم دارند روستا را ترک کنند. (ایوو گرجیک و همکاران[1] ۲۰۱۰ :۶۵۹). در تحقیق دیگری ملاحظه می‌شود که تخلیه جمعیتی باعث ترک اراضی کشاورزی سنتی، بروز زیان‌های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی، تخریب و نابودی تنوع زیستی، جنگل، آتش‌سوزی و و زوال کلی چشم‌انداز ۱۰۰۰ ساله شده است. (ایتزیار .دی آرانزابل[2] و همکاران، ۲۰۰۸ :۶۷۳). بر اساس گزارش سرویس اقتصادی (USDA) ۷۰۰ ناحیه غیر شهری بیش از ۱۰ درصد جمعیت خود را از دست داده‌اند. (دیوید مک گراناهام، ۲۰۱۰ [3]:۱). در دهه ۱۹۹۰ سالانه ۰/۱۷ درصد از اراضی کشاورزی فرانسه، ۰/۸ درصد از اراضی اسپانیا متروکه شده‌اند. در اروپای شرقی به دلیل تحولات سیاسی پایان دهه ۱۹۸۰ ترک اراضی کشاورزی گسترده‌تر بوده است. به گونه‌ای که ۱۵ تا۲۰ درصد اراضی کشاورزی اسلوواکی، لهستان و اوکراین متروکه شده‌اند (کین لی و تاکر، [4]۲۰۱۰ :٤). در اروپا فرسایش اراضی، کاهش حاصلخیزی خاک، قرارگیری در معرض بازارهای جهانی، گرایش به سوی تولید محصول در مقیاس بزرگ، فشارهای اقتصادی در برخی سیستم‌های کشاورزی، نظام دامداری حاشیه‌ای و تغییرات آب و هوایی و خشکسالی تخلیه جمعیت روستایی را بدنبال دارد (همان ص ۵). بررسی نمونه‌های فوق نشان داد که آن‌ها ضمن بیان روند مهاجرت از روستا به متروکه شدن اراضی کشاورزی توجه نموده‌اند. این در حالی است که این مقاله درصدد است که علاوه بر توجه به مهاجرت از روستا به استمرار کارکرد اقتصادی توجه نماید.

مواد و روش ها

روش تحقیقی که در این پژوهش به‌کار گرفته می‌شود روش تحقیق توصیفی و تحلیلی با ابزارهای مشاهده، مصاحبه و تکمیل پرسشنامه است که برای تبیین کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی از آن استفاده شده است. بر مبنای این روش سازوکار تخلیه جمعیت روستاها شناسایی شده و سپس نحوه‌ی استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی بررسی شد. برای انجام این تحقیق از دو واحد تحلیل روستا و خانوار (ساکن و مهاجر) بهره گرفته شده است.

جامعه‌ی آماری این تحقیق تعداد ۳۳۳ روستای در معرض تخلیه جمعیتی شهرستان قزوین است. در این روستاها تعداد ۱۱۶۱۳ خانوار ساکن بوده و تعداد ۳۱۷۵ خانوار نیز مهاجرت نموده‌اند. تعداد مهاجرین بر مبنای مقایسه نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵ با ۱۳۷۵ و محاسبه روند رشد جمعیت و برآورد تعداد خانوارهای مذکور در زمان مطالعه به دست آمده است.

1 -Ivo Grgic et al
2 -Itziar De Aranzabal
3 -David McGranahan
4 -Keenleyside, C and Tucker, G M

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

از بین روستاهای مذکور تعداد ٥٤ روستا به عنوان جامعه نمونه تعیین شدند[1]. روستاهای نمونه متناسب با ویژگی‌های روستاهای مورد مطالعه همچون؛ نحوه‌ی استقرار روستا (کوهستانی، پای‌کوهی، دشتی) شدت تخلیه جمعیت روستا (بسیار زیاد، زیاد، متوسط و ضعیف) و فاصله روستا تا شهر و نوع جاده ارتباطی انتخاب شدند. از بین خانوارهای ساکن تعداد ١٦٠ خانوار (٣ خانوار از هر روستا) و از بین خانوارهای مهاجر ١٠٤ خانوار (از هر روستای مورد مطالعه ٢ خانوار) به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند (جدول ٣). سهم خانوار نمونه ساکن و مهاجر بر اساس روش خوشه‌ای تعیین شد. در داخل روستا انتخاب خانوارهای نمونه بر مبنای روش نمونه‌گیری ساده تصادفی انجام پذیرفت.

جدول شماره ٣- تعداد اعضای جامعه‌ی آماری و نمونه تحقیق به تفکیک روستا و خانوار

	تعداد جامعه آماری		جامعه نمونه
روستا	کل	٣٣٣	٥٤
	کوهستانی	٢٣١	٤٠
	جلگه‌ای کوهستانی (پای کوهی)	٥٦	٩
	دشتی	٤٢	٥
خانوار	کل	١٤٧٨٨	٢٦٤
	ساکن	١١٦١٣	١٦٠
	مهاجر	٣١٧٥	١٠٤

داده‌های مورد نیاز برای انجام تحقیق از طریق تکمیل سه نوع پرسشنامه؛ روستا (٥٤ عدد)، خانوار ساکن (١٦٠ عدد) و ١٠٤ عدد پرسشنامه خانوار مهاجر، مصاحبه و مشاهده جمع‌آوری شد علاوه بر آن از داده‌های ثانوی نیز استفاده شده است. برای آزمون فرضیات از آزمون‌های آماری همچون تحلیل عاملی، کولموگروف اسمیرنوف[2]، کروسکال والیس[3] واریانس یک طرفه و ضریب همبستگی پیرسون و اسپیرمن با بهره گیری از نرم‌افزارهای هم‌چون؛ Excel SPSS استفاده شده و روابط بین متغیرهای مورد نظر در تحقیق مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفت.

برای سنجش شاخص استمرار کارکرد اقتصادی[4]روستاهای مورد مطالعه از٤٠ متغیر استفاده شد، برخی از این متغیرها عبارتند از:سطح زیر کشت، تعداد خانوار بهره‌بردار، میزان محصول، تعداد دام، تعداد خانوار بهره‌بردار از دام، وسعت

١- با استفاده از فرمول کوکران (رفیع‌پور،١٣٧٠، ٣٨٣) و به‌کارگیری معیارهای لازم برای برخورداری از اطمینان لازم.

2- One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test
3- Kruskal Wallis Test

۴- برای محاسبه رتبه‌ی استمرار کارکرد اقتصادی متغیرها مختلف (بستگی به نحوه‌ی تاثیرگذاری ـ مثبت یا منفی ـ امتیازدهی شد. رتبه‌ی متغیرهای مختلف هر روستا با یکدیگر جمع و نتایج بر تعداد متغیرها تقسیم شده است. با انجام محاسبات فوق برای هر روستا شاخصی به‌دست می‌آید که بیان‌گر وضعیت استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه است.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

مراتع روستا، تعداد کندو، پرورش ماهی، تعداد کارگاه، تعداد معادن فعال، تعداد واحدهای مسکونی اهالی، تعداد چاه‌های حفر شده، آب سطحی مهار شده، تعداد ویلاهای متعلق به افراد ساکن در شهر، تعداد اماکن پذیرایی از بازدید کنندگان شهری، بازدید از روستا و گذران اوقات فراغت از سوی سکنه شهرهای اطراف، خرید زمین روستا از سوی ساکنین شهرهای اطراف، تعداد مهاجرین بازگشته به روستا، رفت و آمد مهاجرین در فصل بهار و تابستان، اقامت مهاجرین در تابستان و بهار در روستا، امکان بازگشت مهاجران به روستا، تعداد مهاجرین بازگشته به روستا، متوسط میزان اقامت مهاجرین در تابستان و بهار در روستا، تعداد خانوار مراجعه کننده در تعطیلات آخر هفته، متوسط وسعت اراضی مهاجرین، تفاوت وسعت اراضی مهاجرین با سکنه، نحوه بهره‌برداری از اراضی مهاجرین، رفت و آمد مهاجرین در فصل بهار و تابستان، تعداد خانوار مهاجر دارای زمین و باغ، منظره جاذب گذران اوقات فراغت، مراجعه شهروندان برای گذران اوقات فراغت، رتبه زیر ساخت۱، افزایش تعداد خانوار در تابستان، تفاوت سطح زیر کشت سال ۱۳٦۲ با سال ۱۳۷۲، تفاوت میزان محصول کشاورزی سال ۱۳٦۲ با سال ۱۳۷۲، نرخ رشد دام٦۲-۷۲، ضریب کهن سالی، رتبه خانوار مهاجر، رتبه تغییر بعد خانوار، رتبه ترک روستا.

در این تحقیق تخلیه جمعیت روستایی شاخصی است که از ترکیب متغیرهای زیر به دست آمده است:کاهش مطلق جمعیت روستایی در فاصله سال ۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵، تفاوت بعد خانوار در دو مقطع ٤۵ تا ۱۳۷۵ و ۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵، تعداد خانوار مهاجر روستا و نرخ رشد جمعیت در فاصله سال ۱۳٦۵ تا ۱۳۷۵. بر اساس میزان تخلیه جمعیت روستاها متغیر رتبه‌ای جدیدی تحت عنوان شدت تخلیه جمعیت، بین ۵ وضعیت مختلف؛ بین صفر تا ۲۰ (خیلی کم)، ۲۰ ـ ٤۰ (کم)، ٤۰ تا ٦۰ (متوسط)، ٦۰ تا ۸۰ (زیاد) و ۸۰ تا ۱۰۰ (خیلی زیاد) ساخته شد.

یافته‌ها

انسان بر مبنای شناخت و ادراکی که از محیط پیرامون (به مفهوم عام) دارد، تصمیمی را اتخاذ می‌نماید و بر مبنای آن تصمیم، اقدام یا رفتاری را انجام می‌دهد. در خصوص موضوع مورد بحث تصمیم ممکن است منجر به استمرار حضور تمام وقت در روستا تا قطع ارتباط با روستا باشد. در ادامه نیز ممکن است در فرایند تصمیم‌گیری، تصمیم بگیرد که از منابع موجود در روستا بهره‌برداری بنماید یا خیر؟ (فیروزنیا، ۱۳۸۵:۱۰۰).

بررسی عوامل موثر بر استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه نشان داد که دو عامل در این خصوص نقش بسیار اساسی ایفا می‌نماید:

۱ـ مقرون به صرفه بودن تولید در روستاها

علاوه بر وجود منابع پایه و قابلیت‌های تولید محصول و امکان دسترسی مهاجرین به زادگاه خود، وجود صرفه اقتصادی بهره‌برداری از منابع موجود در این روستاها شرط کافی برای استمرار کارکرد اقتصادی روستاها است. در

۱- برای محاسبه رتبه زیر ساخت هر روستا برای هر یک از موسسات خدماتی(آب لوله‌کشی، برق سراسری، دبستان، مدرسه راهنمایی، دفتر مخابرات، تلفن شخصی، تلفن همراه، وسیله نقلیه سواری، مینی بوس) براساس ضریب مرکزیت آن خدمت امتیازی در نظر گرفته شد. رتبه زیرساخت حاصل جمع امتیازهای موسسات خدماتی در روستا می‌باشد.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

صورتی می‌توان انتظار داشت که کارکرد اقتصادی این روستاها استمرار داشته باشد که بهره برداری از منابع آب و خاک موجود در این نواحی دارای ارزش اقتصادی باشد. البته در کوتاه مدت ممکن است که تعلق خاطر و وابستگی اجتماعی به زادگاه سبب استمرار کارکرد اقتصادی این روستاها باشد.

بدیهی است برای مقرون به صرفه بودن تولید عوامل اقتصادی و اجتماعی و کالبدی زیادی نقش آفرین هستند. (فیروزنیا، ۱۳۸۵:۱٤۰ـ۱۳٦).

۲ـ احساس تعلق[1] و وابستگی به روستا

در روستاهایی که تولید مقرون به صرفه است، کارکرد اقتصادی روستاها استمرار خواهد داشت. مقرون به صرفه بودن تولید باعث استمرار کارکرد اقتصادی روستاها برای مدت‌های مدید بوده و حتی شرایط استمرار را بدون حضور مهاجرین همان روستا و با جایگزینی فعالان اقتصادی سایر نواحی فراهم می‌نماید. وجود این شرط صرفاً به عوامل درونی روستا مرتبط نبوده و ساختار کلان اقتصاد کشور نیز تأثیر گذار می‌باشد.

برکی از صاحب نظران عقیده دارند که با وجود پیشرفت‌های بشری مردم هنوز هم، ریشه خود را در ناحیه و یا در درون ملت می‌یابند. (شکویی، ۱۳۸۲:۲۰). حس تعلق به زادگاه و احساس مالکیت یکی دیگر از عواملی است که در میزان ارتباط مهاجرین با زادگاه خود موثر می‌باشد. وجود احساس تعلق به زادگاه سبب استمرار کارکرد اقتصادی روستا حتی بدون وجود شرط نخست می‌باشد. اما پس از کاهش احساس تعلق و جایگزینی نسل بعدی که به طور طبیعی از احساس تعلق کمتری برخوردار می‌باشد، استمرار کارکرد اقتصادی روستا کاهش می‌یابد. پس می‌توان نتیجه گرفت که در صورت وجود شرط نخست (مقرون به صرفه بودن بهره‌برداری از اراضی روستاها) می‌توان انتظار داشت که روستاها حتی بدون حضور سکنه دایم، کارکرد اقتصادی خود را حفظ نموده و توسعه دهند.

بررسی شدت تخلیه جمعیت روستاها[2] نشان می‌دهد که گروه ۳۰ ـ٤۰ با ۱۸ روستا (۳۳/۳ درصد) بالاترین فراوانی را به خود اختصاص داده و پس از آن گروه ٤۰ـ۵۰ با ۱۷ روستا (۳۱/۵ درصد) در رتبه دوم جای گرفته است و گروه صفر تا ۲۰ با ۱ روستا و ۲ درصد روستاها در مرتبه آخر قرار دارد. (جدول شماره ٤ و شکل شماره۱).

جدول شماره ٤- شدت تخلیه جمعیت روستاهای مورد مطالعه

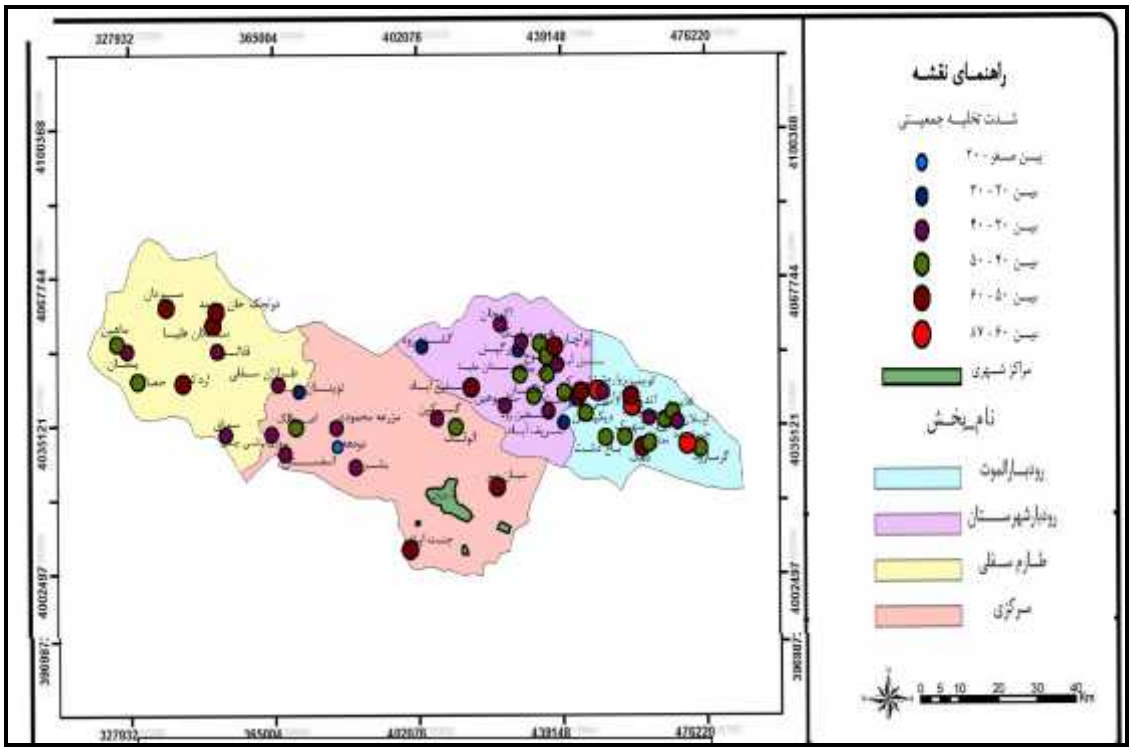
ردیف	رتبه‌ی شدت تخلیه جمعیت	تعداد روستا	درصد
۱	۲۰_ ۰	۱	۱/۹
۲	۳۰_۲۰	٤	۷/٤
۳	٤۰_۳۰	۱۸	۳۳/۳
٤	۵۰_٤۰	۱۷	۳۱/۵
۵	٦۰_۵۰	۱۱	۲۰/٤
٦	۸۷_٦۰	۳	۵/٦
جمع		۵٤	۱۰۰

مأخذ:یافته‌های تحقیق

۱- با توجه به این که در فرهنگ معین تعلق مترادف با « درآویختن، دلبستگی داشتن» آورده شده است.(معین، محمد جلد اول، ۱۱۰۲). ما نیز وابستگی و دلبستگی اجتماعی فرهنگی و اقتصادی سکنه قبلی این روستاها (که به سایر مناطق به‌ویژه شهرها مهاجرت نموده‌اند،) به زادگاه خود را تعلق خاطر می‌نامیم.

۲- داده‌های بدست آمده ابتدا از صفر تا ۱۰۰ استاندارد شدند.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

شکل شماره ۱: شدت تخلیه جمعیتی در روستاهای مورد مطالعه

بررسی گروهبندی روستاها بر اساس رتبه استمرار کارکرد اقتصادی نیز نشان داد که رتبه استمرار کارکرد اقتصادی ٤٢ روستا بین صفر تا ۲۵ (۷۷/۸ درصد)، رتبه استمرار کارکرد اقتصادی ۹ روستا بین ۲۵ تا ۵۰ (١٦/٧ درصد)، دو روستا بین ۵۰ تا ۷۵ (۳/۷ درصد) و یک روستا بین ۷۵ تا ۱۰۰ (۱/۹) می‌باشد (جدول شماره۵).

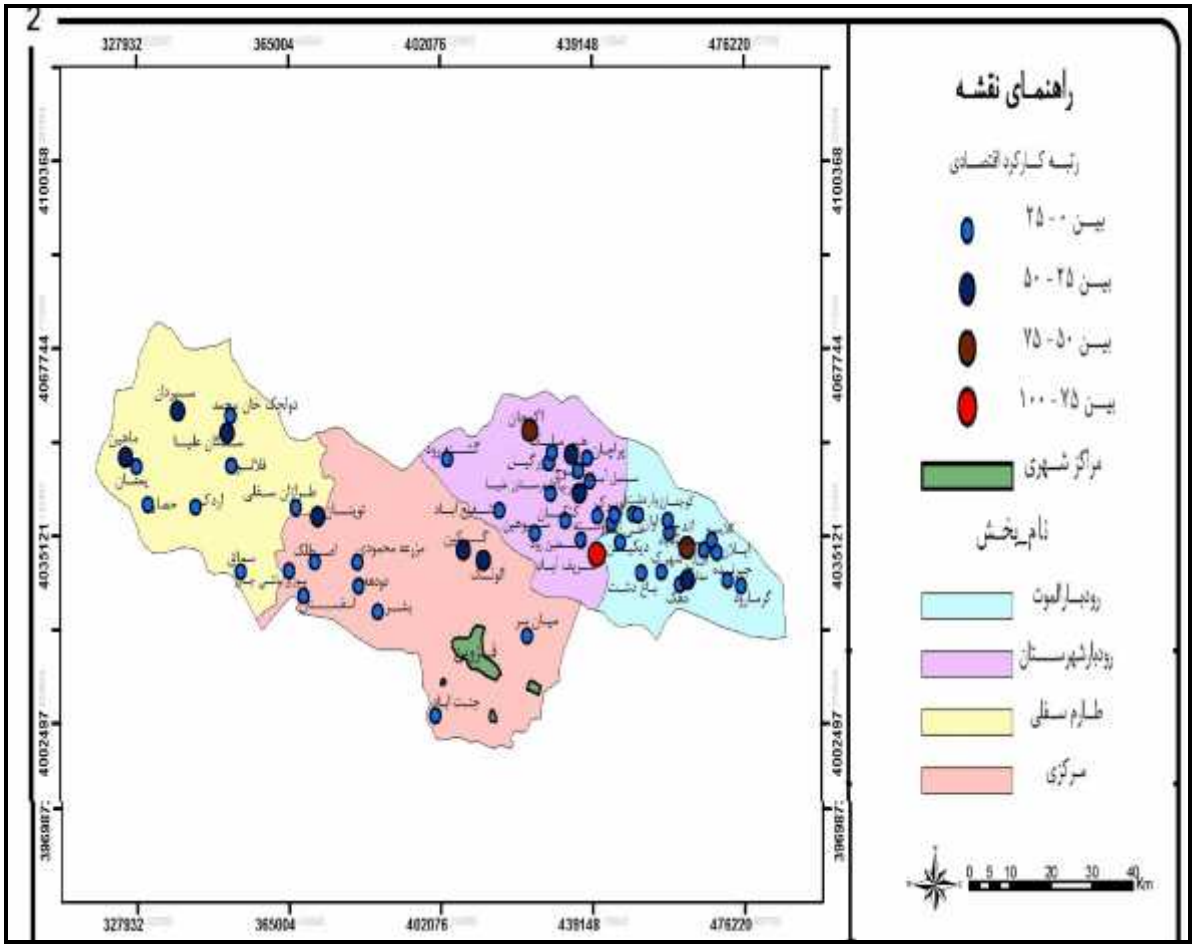
جدول شماره ۵- گروهبندی استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه

ردیف	گروهبندی رتبه استمرار کارکرد اقتصادی	تعداد روستا	درصد
۱	۲۵_ ۰	٤٢	۷۷/۸
۲	۵۰_۲۵	۹	١٦/٧
۳	۷۵_ ۵۰	۲	۳/۷
٤	۱۰۰_ ۷۵	۱	۱/۹
جمع		٥٤	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

همان‌طور که از شکل شماره (۲) ملاحظه می‌شود رتبه اکثر روستاها در گروه صفر تا ۲۵ از ۱۰۰ قرار گرفته است. و در چارک بالا تنها یک روستا جای گرفته است.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

شکل شماره ۲: نقشه رتبه کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه

برای تحلیل آماری یافته های تحقیق در گام نخست با استفاده از روش تحلیل عاملی[1] متغیرهای ٤١ گانه مورد تحلیل قرار گرفت. نتیجه این تحلیل نشان داد که نه عامل ۱۰۰ درصد تغییرات و پنج عامل بیش از ۷۳ درصد تغییرات متغیرهای مورد بحث را پوشش می‌دهد. بر این اساس علاوه بر بررسی رابطه بین میانگین استمرار کارکرد اقتصادی با تخلیه جمعیت روستایی، با استفاده از عامل‌های به دست آمده رابطه بین عامل‌های پنجگانه استمرار کارکرد اقتصادی و تخلیه جمعیت روستایی نیز مورد تحلیل قرار گرفته است.

نتایج تحلیل عاملی نشان داد که در عامل اول متغیرهای همچون اقامت مهاجرین در فصل بهار و تابستان در روستا، رتبه افزایش خانوار روستا در تابستان، تفاوت بعد خانوار در فاصله سال ٤٥ تا ۷۵، تعداد خانوار بازگشته به روستا، رتبه کهن‌سالی، تعداد خانوار مهاجر دارای زمین زراعی و باغ، تعداد خانوار دارای واحد مسکونی در روستا دارای ضرایب همبستگی بیش از ۰/۵۰ هستند (از این عامل می‌توان به عنوان شاخص جمعیتی یاد کرد).

در عامل دوم متغیرهایی همچون رتبه ترک روستا با همبستگی ۰/۹۷٦- ، رتبه وسعت مراتع ۰/۹۲۸، تعداد خانوار مراجعه کننده به روستا در تعطیلات آخر هفته با ۰/۸۹۳، نرخ رشد دام در فاصله ۷۲ ـ٦۲ با ۰/۸۳۵- ، رتبه مهاجرت

1 - Factor analysis

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

فصلی برای کار به سایر نواحی با همبستگی ۰/۷۷٦، تعداد مهاجرین که در فصل بهار و تابستان به روستا رفت و آمد می‌کنند با ۰/۷۲۲ تفاوت وسعت اراضی مهاجرین با سکنه روستا ۰/٦۹۱ و درصد رشد میزان تولید محصولات کشاورزی با ۰/٥٤۱، بیش از ٥۰ درصد ضرایب همبستگی دارند.

در عامل سوم با توجه به نقش متغیرهایی همچون «دارای آب مازاد بر نیاز کشاورزی با ضریب همبستگی ۰/۹٦۱»، «رتبه رفت و آمد روزانه به شهر برای کار با ۰/۹٥۰»، «متوسط وسعت اراضی کشاورزی افراد مهاجرت نموده با ۰/٦۸۲»، «شاخص قابلیت‌های توسعه و سرمایه‌گذاری با ۰/٦۳۱»، «درصد رشد سطح زیر کشت اراضی زراعی و باغی با ۰/۲۱٤ » و « رتبه دارای منظره جذاب برای گذران اوقات فراغت با ۰/٤٤٦ » بیشترین ضرایب همبستگی را به خود اختصاص داده‌اند، بدین ترتیب به این عامل می‌توان شاخص اقتصاد کشاورزی نام نهاد.

در عامل چهارم نیز متغیرهایی همچون رتبه معدن ۰/۹۳، رتبه دارای منظره جذاب برای گذران اوقات فراغت با ۰/٦۳، درصد رشد سطح زیر کشت محصولات باغی با۰/۹٥- و متوسط وسعت اراضی کشاورزی با ۰/٥۷- بیشترین ضریب همبستگی را به خود اختصاص داده است.

همین طور در عامل پنجم متغیرهایی همچون رتبه مراجعه شهرنشینان به روستا برای گذران اوقات فراغت با ۰/۹۲۹، مقایسه کیفیت واحد مسکونی مهاجرین با سکنه ۰/۷۱٥، رتبه تغییرات بوجود آمده در روستا با ۰/۷۱۰- ، رتبه آب مازاد کشاورزی با ۰/٥۸۷، نوع رابطه مبادله اقتصادی روستا با شهر با ۰/٥٦٤- ، جمع رتبه محدودیت‌ها با ۰/٥٥۹، بیش از ٥۰ درصد ضریب همبستگی داشته‌اند.

پس از تحلیل عاملی در گام دوم تحلیل آماری، نرمال بودن توزیع داده‌های به دست آمده مورد سنجش قرار گرفت. برای این منظور از آزمون کولموگروف اسمیرنوف استفاده شد. نتایج آزمون مذکور نشان داد که «رتبه استمرار کارکرد اقتصادی، عامل‌های دوم، سوم و پنجم دارای توزیع نرمالی بوده و دو عامل ۱ و ٤ فاقد توزیع نرمال می‌باشند. (جدول ٦).

جدول شماره ٦- آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای سنجش نرمال بودن توزیع متغیرها

متغیرها آماره	استمرار کارکرد اقتصادی	عامل۱شاخص جمعیتی	عامل ۲	عامل۳شاخص اقتصاد کشاورزی	عامل ٤	عامل ٥
آماره k-s	۱/۲۲۷	۱/۷۹۹	۱/۲۲٥	۰/۸۸٤	۱/٦۹	۱/۲۷
سطح معنی داری	۰/۰۹۹	۰/۰۰۳*	۰/۰۹۹	۰/٤۱٦	۰/۰۰۷*	۰/۷۸

*عدم نرمال بودن نمره فاکتور ۱ و ٤

مأخذ: نتایج محاسبات داده‌ای مطالعات میدانی تحقیق

با توجه به نتایج آزمون k-s برای سنجش میزان اختلاف بین شدت‌های مختلف تخلیه جمعیت و متغیرهای استمرار کارکرد اقتصادی روستا، عامل‌های دوم، سوم و پنجم از آزمون واریانس یک طرفه استفاده شد. و برای سنجش میزان اختلاف بین نمرات عامل‌های اول و چهارم از معادل ناپارامتری آن یعنی آزمون کروسکال والیس استفاده شده است. بررسی نتایج تحلیل واریانس نشان داد که تنها بین نمره عامل سوم و شدت تخلیه جمعیت اختلاف معنی داری در سطح ۰/۰۰۱ وجود دارد (جدول ۷).

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

جدول شماره ۷ - نتایج تحلیل واریانس یک طرفه

متغیر	اختلاف مربعاتMS	F	سطح معنی داری
رتبه استمرار کارکرد اقتصادی	٤٧/٣٤	۰/٦١٧	۰/٦٥٢NS
نمره عامل دوم	۱/۳۳	۱/۳۷۱	۰/۲۵۸ NS
نمره عامل سوم	۵/۰۸٤	۷/٦۲۸	۰/۰۰۰**
نمره عامل پنجم	۰/۳٤۱	۰/۳۲۳	۰/۸٦۱ NS

**معنی دار در سطح ۰/۰۰۱ NS عدم معنی داری

مأخذ: نتایج محاسبات داده‌های مطالعات میدانی تحقیق

برای سنجش اختلاف بین نمرات عامل ۱ و چهار با شدت تخلیه از آزمون کروسکال والیس استفاده شد. نتایج این آزمون بیانگر عدم وجود اختلاف معنی‌دار بین متغیرهای مربوط می‌باشد (جدول ۸).

جدول شماره ۸ - نتایج آزمون کروسکال والیس

متغیر	ضریب کای اسکوار (کی دو)	درجه آزادی	سطح معنی داری
نمره عامل اول	٤/۹۲۳	٤	۰/۲۹۵ NS
نمره عامل دوم	۲/۷۵٤	٤	۰/٦ NS

(مأخذ: یافته‌های تحقیق)

با توجه به این که متغیر ساخته شده میانگین استمرار کارکرد اقتصادی با نمرات سه عامل از ضریب همبستگی بالایی برخوردار است، می‌توان اطمینان بیشتری نسبت به روایی متغیر رتبه استمرار کارکرد اقتصادی و در نتیجه به بررسی‌های آماری داشت.

در گام سوم تحلیل‌های آماری فرضیه تحقیق مورد آزمون قرار گرفت. همانطور که قبلاً ملاحظه شد فرضیه اصلی این تحقیق عبارت است از:« با وجود تخلیه جمعیت روستایی کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه استمرار دارد». به عبارت دیگر، مهاجرت جمعیت از روستاها عدم استمرار کارکرد اقتصادی روستاها را بدنبال ندارد.

برای افزایش دقت آزمون فرضیه اصلی به دو فرضیه فرعی تبدیل شد:رابطه بین متوسط تخلیه جمعیت و استمرار کارکرد اقتصادی و شدت تخلیه جمعیت و استمرار کارکرد اقتصادی.

بر این اساس با توجه به کلی بودن فرضیه‌های اشاره شده و ضرورت تجزیه آنها به فرضیه‌های فرعی متعدد هر رابطه آزمون شده را می‌توان مبین یک فرضیه فرعی تلقی کرد که فرضیه صفر(H0) آن معرف فقدان رابطه میان متغیر مستقل و تابع و فرضیه مخالف(H1) بازگویی وجود رابطه است. با توجه به تعدد فرضیه‌های فرعی از بیان صورت گزاره‌ای این فرضیه‌ها به طور مستقل، خودداری می‌شود.

بر اساس بررسی به عمل آمده مشخص شد که بین متوسط تخلیه جمعیت (مهاجرت از روستا) و استمرار کارکرد اقتصادی روستاها رابطه بسیار ناچیزی وجود دارد. ضریب همبستگی (پیرسون) بین متغیر متوسط تخلیه جمعیت

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

(مهاجرت از روستا) و استمرار کارکرد اقتصادی ۰/۱٤٤ می‌باشد. این رابطه حتی در سطح ۰/۰۵ نیز معنی‌دار نیست. به این ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که استمرار کارکرد اقتصادی روستاها رابطه بسیار ضعیفی با کاهش جمعیت روستایی داشته و عوامل دیگری در استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیت موثر می‌باشند. رابطه بین متوسط تخلیه جمعیت و عامل دوم ۰/۳۱۲ با سطح معنی داری کمتر از ۰/۰۵ (۰/۰۲۲) بر این اساس می‌توان اظهار داشت که با توجه به متغیرهای تأثیرگذار در عامل دوم ۰/۳۱۲ تغییرات عامل دوم تحت تاثیر متوسط تخلیه جمعیت قرار داشته است. رابطه بین متوسط تخلیه جمعیت با عامل پنجم برابر با ۰/۳۰۱ در سطح معنی داری ۰۲۷/ معنی‌دار می‌باشد.در این زمینه نیز می‌توان اظهار داشت که بین عامل پنجم و متوسط تخلیه جمعیت روستاها۰/۳۰۱ همبستگی وجود دارد. بررسی رابطه بین متوسط تخلیه جمعیت و عامل۱ و ٤ با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون نشانگر عدم وجود رابطه معنی‌دار بین آن‌ها می‌باشد (جدول ۹).

جدول شماره ۹ - آزمون ضریب همبستگی پیرسون متوسط تخلیه جمعیت و استمرار کارکرد اقتصادی

متغیر	آماره	ضریب همبستگی پیرسون						
		رتبه استمرار کارکرد اقتصادی	متوسط تخلیه جمعیت	عامل۱شاخص جمعیتی	عامل ۲	عامل۳شاخص اقتصاد کشاورزی	عامل ٤	عامل ٥
متوسط تخلیه جمعیت	همبستگی	۰/۱٤٤	۱	-۰/۰٥۱	۰/۳۱۲*	۰/۰۹۱	-۰/۰٦۸	۰/۳۰۱*
	سطح معناداری	۰/۳۰۱	۰	۰/۷۱۷	۰/۰۲۲	۰/٥۱۱	۰/٦۲۷	۰/۰۲۷

* معنی‌دار در سطح خطای ۰/۰۵ (مأخذ: یافته‌های تحقیق)

ضریب همبستگی پیرسون بین رتبه استمرار کارکرد اقتصادی روستاها و شدت تخلیه جمعیت ۰/۱٦۷- می‌باشد. این رابطه حتی در سطح ۰/۰۵ نیز معنی دار نیست. (جدول ۸). بدین ترتیب مشخص می‌شود که با افزایش شدت تخلیه جمعیت استمرار کارکرد اقتصادی کاهش می‌یابد که البته از نظر آماری معنی‌دار نبوده است. رابطه معنی‌داری بین شدت تخلیه جمعیت روستایی با عامل۱ (شاخص جمعیتی) و عامل ٤ و ٥ وجود ندارد.

رابطه این متغیر با عامل دوم در سطح خطای بیش از ۰/۰۵ (حدود ۹۲ درصد اطمینان) با ضریب همبستگی ناچیز (۰/۲۳٤) معنی دار می‌باشد، ولی رابطه بین این متغیر و عامل سوم در سطح اطمینان بسیار بالایی و با ضریب همبستگی نسبتاً بالای ۰/٦٤۸- معنی دار است. (جدول ۱۰). با توجه رابطه معکوس بین شدت تخلیه جمعیت و عامل سوم که بیشتر تحت تاثیر عوامل اقتصادی بخش کشاورزی می‌باشد، می‌توان استنباط نمود که با بهبود شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی شدت تخلیه جمعیت به طور معنی‌داری کاهش می‌یابد. و یا بالعکس با افزایش شدت تخلیه جمعیت شاخص اقتصاد کشاورزی روستاها با نقصان مواجه می‌شود.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

جدول شماره ۱۰- آزمون ضریب همبستگی پیرسون شدت تخلیه جمعیت و استمرار کارکرد اقتصادی[1]

متغیر	آماره	ضریب همبستگي پيرسون						
		رتبه استمرار کارکرد اقتصادي	شدت تخليه جمعيت	عامل۱ شاخص جمعيتي	عامل ۲	عامل۳شاخص اقتصاد کشاورزي	عامل ٤	عامل ٥
شدت تخليه جمعيت	همبستگي	-۰/۱٦۷	۱	۰/۰۱٥	۰/۲۳٤*	-۰/۶۴۸**	۰/۱٦۳	۰/۰۲٤
	سطح معناداري	۰/۲۲٦	۰	۰/۹۱۳	۰/۰۸۸	۰/۰۰۰	۰/۲۳۹	۰/۸٦۱

** معنی دار در سطح خطای ۰۰۱ /۰

* در سطح اطمینان ۹۲ درصد معنی دار (مأخذ: یافته‌های تحقیق)

نتیجه‌گیری

ملاحظه شد که بین متوسط تخلیه جمعیت و استمرار کارکرد اقتصادی روستاها رابطه بسیار ناچیزی وجود دارد. ضریب همبستگی پیرسون بین متغیر متوسط تخلیه جمعیت و استمرار کارکرد اقتصادی ۰/۱٤٤ می‌باشد. این رابطه حتی در سطح ۰/۰۵ نیز معنی‌دار نیست. این امر نشان می‌دهد که ارتباط زیادی بین این دو متغیر وجود ندارد. و عوامل دیگری در استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه موثر می‌باشند. شاید یکی از دلایل بی معنی بودن رابطه بین تخلیه جمعیت روستایی و استمرار کارکرد اقتصادی روستاها تجمیع متغیرهای استمرار کارکرد اقتصادی باشد. بر همین اساس نوع رابطه بین عامل‌های استمرار کارکرد اقتصادی و تخلیه جمعیت نشانگر وجود رابطه معنی‌دار بین متوسط تخلیه جمعیت و عامل دوم و عامل پنجم در سطح ۰/۰۰۵ معنی‌دار می‌باشد. از طرف دیگر بررسی ضریب همبستگی پیرسون بین استمرار کارکرد اقتصادی و شدت تخلیه جمعیت ۰/۱٦۷- می‌باشد. این ارتباط نیز ارتباط معنی‌داری نیست.

از سوی دیگر یافته‌ها نشان داد که رابطه بین شدت تخلیه جمعیت و عامل سوم در سطح اطمینان بسیار بالایی معنی‌دار است. این عامل که «شاخص اقتصاد کشاورزی» نام نهاده شده است، رابطه معکوسی با شدت تخلیه جمعیت داشته و بر این اساس می‌توان استنباط نمود که با بهبود شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی شدت تخلیه جمعیت به طور معنی‌داری کاهش می‌یابد.

بدین ترتیب می‌توان چنین نتیجه گرفت که با وجود این که بین تخلیه جمعیت روستا (مهاجرت از روستاها) و استمرار کارکرد اقتصادی رابطه معنی‌داری وجود ندارد و عوامل دیگری در استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای مورد مطالعه موثر می‌باشند. به عبارت دیگر با استناد به یافته‌های تحقیق، فرض اصلی این تحقیق پذیرفته می‌شود. بدین ترتیب با اطمینان بیشتری می‌توان اذعان داشت که با وجود این که روستاهای مورد مطالعه در معرض تخلیه جمعیت قرار دارند کارکرد اقتصادی آن‌ها همچنان استمرار دارد. هر چند که تجزیه عاملی متغیرها وجود ارتباط معنی داری را

۱- همان طور که از توضیحات درون متن ملاحظه می شود امکان نام گذاری عامل های۲/٤ و ۵ میسر نیست بنابراین با عنوان عامل یا فاکتور آورده شده است.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

بین تخلیه جمعیت روستایی و برخی از عامل‌ها از جمله شاخص اقتصاد کشاورزی نشان داد، می‌توان نتیجه گرفت که در شرایط کنونی که بین مهاجرین و زادگاهشان ارتباط خوبی وجود دارد، کارکرد اقتصادی روستاها ادامه دارد، اما سؤالات اساسی دیگری قابل طرح و بررسی است که برخی از آنها عبارتند از:تا چه زمانی کارکرد اقتصادی این روستاها استمرار خواهد داشت؟ به عبارت دیگر در صورت کاهش میزان تعلق خاطر مهاجرین به زادگاهشان (و کاهش ارتباط با زادگاه) آیا کارکرد اقتصادی این روستاها همچنان ادامه خواهد داشت؟ آیا تفاوتی بین بهره‌وری روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی با سایر روستاها وجود دارد؟

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

منابع

۱-ازکیا، مصطفی (۱۳٦۵)، «***جامعه شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران***» تهران، اطّلاعات تهران.

۲- آلوین، ی، سو (۱۳۸۰)، «***تغییر اجتماعی و توسعه***، ترجمه‌ی محمود حبیبی مظاهری»، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

۳- الیوت، جنیفر، آ (۱۳۷۸)، «***مقدمه‌ای بر توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه***» ترجمه عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و حسین رحیمی، تهران، انتشارات موسسه توسعه روستای ایران.

٤- ایچر، ک، کارل (۱۳۷۰)، «***توسعه کشاورزی در جهان سوّم***» ، ترجمه کریم درویشی، تهران، وزارت کشاورزی.

۵- بدری، علی (۱۳۸۰)، «ارزیابی پایداری راهبرد اسکان مجدد روستایی، نمونه موردی مجموعه ادغامی آب بر»، رساله دکتری دانشکده علوم انسانی ، دانشگاه تربیت مدرس.

٦- تسلیمی، محمد سعید (۱۳۷۸)، «***تحلیل فرایند خط مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری***»، سمت.

۷- توانایان فرد، حسن (۱۳٦۸)، «***اقتصاد جمعیت***»، تهران، ناشر مؤلف.

۸- حامد مقدم، احمد (۱۳۷۲)، «نگرشی بر نظریه های نوین توسعه روستایی»، ***فصلنامه تحقیقات جغرافیایی***، شماره ۲۸ ، صص٦۲_۷۷.

۹- حسینی، عبدالحامد (۱۳۸۰)، «***برنامه‌ریزی توسعه نواحی روستایی***»، تهران، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی.

۱۰-جرالد ام، مایر و دادلی، سیرز (۱۳٦۸)، «***پیشگامان توسعه***»، ترجمه سید علی اصغر هدایتی، تهران، انتشارات سمت.

۱۱- رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۰)، «***کندوکاوها و پنداشته‌ها***»، تهران، شرکت سهامی انتشار.

۱۲- رضاییان، علی (۱۳۷۹)، «***مبانی سازمان و مدیریت***»، تهران، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.

۱۳- رضوانی، محمدرضا (۱۳۷۵)، «سیاست‌ها و خط و مشی‌های برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های روستایی تجربه انگلستان »، مجموعه مقالات ساماندهی روستاهای پراکنده، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، (۱۳۷٦)، تهران.

۱٤- زنجانی، جبیبا... (۱۳۸۰)، ***مهاجرت***، تهران، سمت.

۱۵- سعیدی، عباس (۱۳٦۹)، «دامنه، شالوده و هدف‌های جغرافیای روستایی»، ***رشد آموزش جغرافیا*** شماره ۲٤، صص ۱۷-۱٤.

۱٦- شکویی، حسین (۱۳٦٤)، «***جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی***»، مشهد، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

۱۷- شکویی، حسین (۱۳۸۲)، «***فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی***»، جلد دوم کتاب «***اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا***»، تهران، گیتاشناسی.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

۱۸- صرافی، مظفر (۱۳۷۹)، «***مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای***»، تهران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

۱۹- طاهرخانی، و مصطفی رادحسینی، مصطفی (۱۳۸۰)، «بازشناسی عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت جوانان روستایی، مطالعه موردی استان قزوین». سازمان جهاد کشاورزی استان قزوین.

۲۰- عسگری، علی (۱۳۷۷)، «درسهایی از نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی برای برنامه‌ریزی توسعه در ایران» ؛ مجموعه مباحث و مقالات اولین همایش تدوین برنامه سوم توسعه کشور، جلد ششم؛ مجموعه مقالات مربوط به مباحث روش‌ها و نظام برنامه ریزی، تهران، سازمان برنامه و بودجه.

۲۱- فیروزنیا، قدیر، و محمد حسن ضیا، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸٦)، «تبیین فرایند تحول روستا با بهره‌گیری از نظریه چرخه‌ی حیات»، مجله ***مدرس علوم انسانی***، شماره ۱، صص۹۳_۱۱۹ .

۲۲- فیروزنیا، قدیر (۱۳۸۵)، «تبیین استمرار کارکرد اقتصادی روستاهای در معرض تخلیه جمعیتی شهرستان قزوین»، رساله دکتری، دانشگاه شهید بهشتی.

۲۳-قره‌باغیان، مرتضی (۱۳۷۳)، «***اقتصاد رشد و توسعه***» (جلد اول)، تهران، نشر نی.

۲٤- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳٦۹)، «***نظریات مهاجرت***»، شیراز، انتشارات نوید.

۲۵- گلدین، یان، وال، الن وینترز (۱۳۷۹)، « ***اقتصاد توسعه پایدار***»، ترجمه غلامرضا آزاد ارمکی و عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، تهران، شرکت چاپ و انتشار بازرگانی.

۲٦- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳٤۵، ۱۳۵۵، ۱۳٦۵و ۱۳۷۵.

۲۷- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری کشاورزی سال‌های ۱۳٦۷، ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲.

۲۸- مرکز آمار ایران، وب سایتwww.sci.or.ir.

۲۹- مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی (۱۳۸۵)، «بانک اطلاعات فرهنگ ده‌های ایران»، وزارت جهاد کشاورزی.

۳۰- معین، محمد (۱۳٦۳)، «***فرهنگ فارسی***»، تهران، انتشارات امیر کبیر.

۳۱- مهندسان مشاور DHV هلند (۱۳۷۱)، «***رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی***»، ترجمه‌ی سید جواد میر و دیگران، تهران، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی.

۳۲- موسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی اقتصادکشاورزی و توسعه روستایی (۱۳۹۰)، «بانک اطلاعات فرهنگ ده‌های ایران»، وزارت جهاد کشاورزی.

۳۳- موسسه توسعه روستایی ایران (۱۳۸۱)، «گزارش هم‌اندیشی چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه روستایی ایران» (محور روستایی همایش چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه ایران، تهران).

34--Allen, Gemmy,(1998), « ***Modern Management*** », Ronjon Publishing, Inc.

http://ollie.dcccd.edu/mgmt1374/contents.html.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]

35 - Asian Development Bank (2000),«Voluntary Rural Mobility Approaches and Experience in PRC:A Study on Ways to Support Rural Poverty Projects ، Final Reportreduction /www.adb.org/documents /Reports/Support, Reduction Projects/appendix_09.pdf .

36 - Britton,C.,(2000),«***Object-oriented Systems Development:a gentle introduction***», The McGraw-Hill Companies.

37 – Cloke, P J.,(1983), «***An Introduction to Rural Settlement Planning***»; Methuen & Co.Ltd.

38 – Itziar, D., Aranzabal, A., Marı´a Fe, Schmitz, A, Pedro, A, Francisco, D., Pineda (2008) «Modeling of landscape changes derived from the dynamics of socio-ecological systems و a case of study in a semiarid Mediterranean landscape», ***EcologicalIndicators***, 8 :672 – 685.

39 – Ivo, G.,Tito, Z.,Miroslav, T., Jerko, M., Josip, J., (2010), «Quality of life in rural areas of Croatia:To stay or to leave?» ,***African Journal of Agricultural Research***, 5 (8) , pp. 653-660.

40 -Hughes ,Owen. E,(1998), «***Public Management and Administration***». Published in Great Britain by MacMilan PRESS LTD.

41 - Keenleyside, C and Tucker, G.M., (2010), «Farmland abandonment in the EU:an Assessment of Trends and Prospects», Report prepared for WWF. Institute for European Environmental Policy, London.

.

42 - McGranahan, D.A., Cromartie, J., Wojan, T.R.(2010), "Nonmetropolitan Outmigration Counties:Some are poor, many are prosperous, ERR-107, USDA", ***Economic Research Service***.

43 - Pacione , Michael.Ma.,(1985), " ***Rural Geography*** "Harper and Row PublishersT, London.

44 – Potter, B. Tim, U.,(1990), ***"The Geography of Urban-Rural Interaction in Developing Countries***". Routledge.

45 – Tom, P., Evans, A., Aaron, M, Fabio, C., Eduardo, B.,Stephen, M.,(2001), "A dynamic model of household decision-making and parcel level landcover change in the eastern Amazon ", ***Ecological Modelling,*** 143:95–113.

[Downloaded from geographical-space.iau-ahar.ac.ir on 2026-10-31]